

از نسخه اولی دبر تراست و دکتر روزن
احتمال میدهد که این متن از روی نسخه که
در ۷۲۱ هجری نگاشته شده است منسوخ شده باشد
و نسخه نویسان تاریخ نسخه خود را جلو تر
گذاشته اند .

چند صفحه نقاشی تذهیب دار به سبک
هندی متعلق بقرن ۱۷ و حتی بعد از آن
در اول و آخر و وسط کتاب مزبور دیده می
شود ولی این نقاشی های تذهیب دار را بعد از
زمان نگارش کتاب بان ملحق کرده اند چون
معلوم است برای تهیه زمینه نقاشی يك رباعی
را حاك و محو کرده اند و همان رباعی محو شده
را در حاشیه کتاب نوشته اند ولی اگر تاریخی
هم که برای کتاب گذاشته اند عا یستی باشد
باز کتاب قدمت دارد .

دکتر روزن بمتن این کتاب دو مجموعه
کوچک رباعیات که از طرف میرزا احمد خان قزوینی
برایش ارسال شده اضافه کرده است یک نسخه
مجموعه ظریفی است که متن آن بطریق الفبائی
تنظیم شده و شامل ۶۳ رباعی میباشد بتاریخ ۹۳۵
هجری (۲۴ و ۲۳ ۱۵ میلادی) دیگری
متضمن رباعی است که از شعرای مختلفه گلچین
شده و محمد بن بدری جاجرمی شاعر آن را جمع
آوری کرده و در ۷۴۱ هجری مطابق - ۱۴۱۰
۱۳۴۵ م بدست و بخط خود آنرا نگاشته است
که ۱۳۳۳ سال شمسی قدیمتر از نسخه بدین
می باشد این مجموعه بسیار کوچک امروز
قدیم ترین نسخه ایستکه از رباعیات حکیم عمر
خیام در دست مانده است در مقدمه جالب
توجهی که دکتر روزن بفارسی بر آن نوشته

و بعد آنرا با آلمانی ترجمه کرده تحقیقاتی راجع
برباعیات سیاره کرده و در نتیجه این رای را
پذیرفته است که رباعیاتی که هم بخیم و هم
بدیگری نسبت داده شده لازم نیست بطور قطع
از خیم نباشد .

دو رباعی که هم بخیم و هم بطالب آملی
منسوب است نمیتوان آنها را از آن طالب آملی
دانست برای آنکه این دو رباعی دو نسخه بدین
MS ۶۱-۱۴۶۰ میلادی دیده میشود و میدانیم
شاعر دوم در ۱۶۲۵ یا ۱۶۲۶ وفات کرده
است تنها دو رباعی که منسوب بخیم و حافظ
هر دو میباشد در نسخه MS دیوان حافظ ۱۶۳۹
دیده میشود و هیچ رباعی در نسخه حدود
۱۵۰۰ م نیست .

از چهار رباعی که بخیم و جلال الدین

رومی منسوب است حتی يك رباعی هم در نسخه حدود ۱۵۰۰ دیده نمیشود دكتر روزن بهناز این مقدمه ا كیداً اظهار میکند بعضی رباعیات كه بنخيام و حافظ هر دو منسوب است از لحن و روح شعر نمیتوان آنها را از آن حافظ دانست (در نتیجه نمیتوان هر رباعی را كه درجی دیگر غیر از رباعیات خيام دیده میشود از خيام ندانیم) اکنون مؤلف دوازده رباعی كه نام خيام در آن دیده میشود مورد بحث و تحقیق قرار میدهد یکی را الحاقی تشخیص می دهد و میگوید چون شاعر خود را مثل آدم بیروحي (مرده) ذكر میکند دو رباعی دیگر (نسخه ۳۴۹ و ۳۴۸) نیز از آن خيام نمیشود باشد چون متضمن يك محاوره فیما بین خيام و پیغمبر ص كه سوال از طرف

خیام از رباعی اول میشود و در رباعی دوم
محمد بن جواب میدهد و مثل اینگونه و مطابق
این نمونه رباعی دیگر در رباعیات خیام دیده
میشود به علاوه در رباعی دیگر (نسخه ۴۹۱
و ۱۶۱) بواسطه نواقصی که در تالیف وفجوری
دارد رد میکند و یک رباعی دیگر (w b ۸۲) با
آنکه علاوه وجودش در نسخه قدیمی MS در دیوان
شمس الدین تبریزی جلال الدین (که بجای خیام
ثبت این صورت تن نوشته شده دکتر روزن تصور
میکند نسخه نویسان بواسطه تشابه بدن انسان
با چادر رباعی مزبور را بخیام (چادر دوز)
نسبت داده (۱) و اسم را تحریف کرده است
شش رباعی دیگر مطابق عقیده دکتر روزن اصلی

---

(۱) مخفی همانند این حدس خیلی بعید بنظره آیدم

است زین گذشته دو رباعی عمر خیام را که در مرصادالعباد رازی (۱۲۲۳ م) و همچنین دو رباعی دیگر که در ترحمة الارواح شهرزوری (از قرن سیزدهم) دیده میشود باید از این قبیل شمرده و در رباعی دیگر که در يك كتاب تاريخی فردوس التواریخ (۵۶ - ۱۴۵۵ م) ذکر شده ولی در هدیه يك از نسخه های دیگر پیدا نمیشود معذلك دكتر روزن یکی از آنها را با آنکه سردنيسن رس آنها در اشعار سنائی یافته - باز هم اصلی میدانند چون آنها مثل یکی از رباعیاتی که در تاریخ گزیده (حمداله مستوفی ۱۳۳۵ م) ذکر شده دانسته است در فرجام يك دو رباعی دیگر خیام (wll,21) را که در تاریخ جهانگشای جوینی (۱۲۴۵ م) با ترجمه عربی آن نگاشته آمده و آن را يك

نسخه عربی خطی که دکتر مین کابا آنرا در کتابخانه جون ریلا ند در منچستر یافته نیز از آن خیام شمرده است دکتر روزن باین دوازده سیزده رباعی دیگر از مجموعه جاجرمی افزوده (مجموعه جاجرمی ۴۱ - ۱۳۴۰ م) ولی در هر صورت این نسخه از فردوس التواریخ قدیم تر است و زمانش با زمان تاربخ کز بدنه نزدیک می باشد چون دو رباعی از این سیزده رباعی در آن مجموعه دوازده تائی موجود است بنابراین رباعیاتی که بنظر مؤلف اصلی رسیده است ۲۳ رباعی میشود در اثر مطالعه و دقت در رباعیات دکتر روزن يك نکته کشف کردم که مرا بر آن داشت تحقیقات خود را راجع باصلی بودن والحقاقی بودن رباعیاتی که منسوب بخیام است خلاصه نمایم در نسخه دوم از سه نسخه

دکتر روزن در اثر دقت معلوم شد
مجموعه (۲۴ . ۱۵۲۳ م به‌لامت RI)
رباعیات بر يك نسق در بی یکدیگر واقع شده و
عینا مثل چاپ های اوگنو (Lil) ۱۸۹۴ م
و سائر چاپ های جدیدی میباشد که از روی
همین نسخه بطبع رسیده باین ترتیب که نسخه
۱۱ نمره ۱۵۴ - ۱۵۲ و قس علیهذا تمام این
طبع ها مثل یکدیگر میباشد حالا چون سائر نسخ
را هم که در دست بود مورد دقت و آزمایش
قرار دادم و معلوم کردم کم و بیش رباعیاتی که
دنبال یکدیگر واقع شده در بیشتر نسخه ها بر
يك نهج و يك نسق می باشد از خود پرسیدم
ممکن است يك گونه ارتباط و مناسبتی میان
متن ها موجود باشد .

روش تحقیق

مخصوصاً میان آنها که قدیمتر است -
آیا میشود بواسطه مقایسه رباعیات چنین ارتباطی
را بدست آورد. بر روی این نظریه شروع به
جمع آوری نسخه‌ها و چاپهای دستی کردم و تمام
نسخی که در کتابخانه های بزرگ اروپا بود
ملاحظه نموده و کلیه نسخه‌های خطی را بدست
آوردم و هر قدر بیشتر در پیشرفت مقصود خود
موفق میشدم دامنه تفتیش و تفحص بیشتر وسعت
حاصل میکرد تا آنجا که سنجش رباعیات
متوالی سر رشته يك سلسله تمیعات گردید .
در اثر مطالعه رباعیاتی که به (تفتیشات
من اضافه می گردید چاپها و نسخه های خطی
ذیل را مورد استعمال قرار دادم نسخه بداین
کسلی ۱۴۰ (چاپ هرنالن ۱۸۹۸) سیل

پیرس ۸۲۳ در کتابخانه ملی پاریس (پترم
۵۶۱۱ و ریان فل ۲۴۶ کتابخانه دولتی
برلین چاپ لکنو ۱۸۸۳ و ۱۸۹۴ بمبئی
۱۸۹۵ و استانبول ۱۹۰۱ و چاپهای نیکلاس
(۱۸۶۷) وین فیلد ۱۸۸۳ بیشتر این هادر
آزمایش آتیه مورد استعمال واقع نشد طبع های
لکنو بمبئی و استانبول که معلوم نیست از روی
چه نسخه چاپ شده بقدری عده رباعیاتش زیاد
است که همچو بنظر میرسد از منابع مختلفه
آن را جمع آوری کرده باشند در حقیقت سواد
این رباعیات مطابق همان اصلی است که از آن
اخذ کرده اند و همینگونه رباعیات چاپ طهران
که تنها در ذیل صفحات آن نمره های چاپ
دکتر روزن دیده می شود از همین قبیل می باشد
چاپ وین فیلد از روی اصل نیکلاس

میباشد (که از يك نسخه قدیمتری در چاپ
طهران که رباعیاتش از همه جای جمع آوری
شده) و عدۀ رباعیاتش از منابع دیگر افزوده
شده است .

نسخه خطی برلن MS اربان فل ۲۴۶۰

هم غیر قابل اعتناء بنظر میرسید چون بطریق
اولی نسخه تازه ایست (راجع باوایل قرن
نوزدهم میباشد) و نمیتواند مورد توجه قرار
بگیرد . اضافه بر سه متن که باقی میماند
(بلدین کسلی ۱۴۵ سپیل پرس ۸۲۳ و یقرم
۵۴۱۱) و سه متن جدیدی که بوسیله دکتر
روزن بدست آمده برای تکمیل این تحقیق
و نظریه تازه خود ۸ نسخه MSS از کتابخانه
بدلین ا کسفورد موزه بریتانیا کتابخانه ملی
پاریس موزه آسیائی در لنینگراد و چاپ کلکته

۱۸۴۶ را مورد استفاده قرار دادم

این رسالهٔ اخیر متضمن دو متن شخصی
میباشد متن عمده و اصلی شامل ۴۳۸ رباعی
و يك متمم که ۵۴ رباعی دارد و هر دو این
متن ها برای مقصودی که در پیش داشتم
خیلی مفید واقع شد همچنین متینی که از روی
نسخه خطی سویلمان پرسیان ۱۷۱۴ از کتاب -
خانه ملی پاریس دیدم ممکن است آنرا بدو
قسمت تقسیم کرد که هر کدام از منبع مخصوصی
اخذ شده است .

در این متن رباعیات بطرز الفبائی یا
اسلوب ذیل تنظیم شده است :

اولاً - باستثنای چند رباعی تمام رباعیاتی
که در نسخهٔ NS'OMS (۱۴۰) موجود است ،

ترتیب حروف آخر نگاشته آمده و همچنین
بهمان طرز الفبائی مطابق حروف اول
نوشته شده .

ثانیاً - عدد رباعیات دیگر تنها با حروف
آخر تنظیم شده ولی ترتیب حرف اولی دیگر
انتظام نیافته است .

باب دوم

مقایسه هیجده متن از رباعیات خیام

بعد از اینگونه ملاحظات عمومی چنین دیدم عده متن‌هایی که در دست دارم به هیجده بالغ می‌باشد بترتیب ذیل آنها را تنظیم کردم و علامات مخصوصه برای هر يك مشخص نمودم از اینقرار :

بدل، نسخه کتابخانه بدلین کلی ۱۴۰

چاپ هرن بالن . در تاریخ ۸۶۵ هجری - ۱۶ -

۱۴۶۰ م نوشته شده مشتمل بر ۱۵۸ رباعی

دارای نظم الفبائی مضاعف (مؤلف میگوید

مقصود من از نظم الفبائی مضاعف این است که

هم مطابق حروف اول و هم حرف آخر تنظیم

شده و الفبائی مفرد آنست که دارای تنها

حرف آخر منظم شده باشد)

بدل ۱۱۰ نسخه بدل ۳۶۷ و بی تاریخ

است و احتمال میرود از قرن شانزدهم باشد

در ورق اول نوشته شده بدست مستشرق مشهور

توماس هاید به کتابخانه بدلین داده شده است

۲۰۶ رباعی در انتظام النبائی مفرد ولی يك

ورق با چند ورق به آخر مانده و میان

صفحه ۷۳۳ و ۳۴ يك ورق مفقود شده است

بطوریکه دو مصراع اولی رباعی ۳۱۶ دنبال

دو مصراع آخری رباعی دیگر واقع شده است

M.I.B.B موزه بریتانیا با ۹۶۶ که تاریخ

مشخص ندارد .

نسخه MS متصل به دیوانی است که

تاریخش ۹۷۷ هجری مطابق ۱۵۶۵-۷۵

میباشد ولی از روی خط رباعیات چنین بنظر

میرسد که رساله قدیمتر باشد شاید باوایل قرن
۱۶ برسد ۲۶۹ رباعی دارد که با نظم الفبائی
مفرد نوشته شده است از قافیه تا آخر رباعیات
نسبت بمقام کتاب خیلی کمتر و مختصر تر
میباشد M-BR هوزة بریتانیا OR ۳۳۱ به ۷۳۴
تاریخ ۱۵۳۳ هجری مطابق ۲۴-۱۶۲۳ م
مشمول بر ۵۴۵ رباعی که با سلوب الفبائی مفرد
تنظیم شده است .

MMBR هوزة بریتانیا OR ۵۰۰ تاریخ

۱۵۷۹ هجری مطابق ۱۶۶۸/۶۹ م متضمن
۴۰۰ رباعی با سلوب الفبائی مفرد BN کتاب
خانه ملی بعلامت ۳۴۹ SmlilmFomor بعلامت
۱۸۱۷-۲۱۵۷ بتاریخ ۹۰۲ هجری مطابق
۶۷-۱۴۹۶ م متضمن ۲۱۳ رباعی که با سلوب
الفبائی تنظیم نشده است

۱۱ کتابخانه ملی و سیل پارس به علامت

۹۲۷-۱۱۳۲ قسمت ذیل از نسخه mr تا

آنجا که به علامت ۱۱ میرسد با يك دست نوشته

شده و بتاریخ ۱۵ جمادی الثانیه ۹۳۴ هجری

مطابق ۱۵۲۸ م و متضمن ۳۴۹ رباعی است

که بطرز الفبائی تنظیم نشده است .

کتابخانه ملی سیل پارس ۱۴۱۷-۸۶-

۵۹ که در سال ۸۷۹ هجری مطابق ۷۵۰

۱۴۷۴ در شیراز بدست فخر الدین الهروی

استنساخ شده است این نسخه حاوی رباعیات

۶-۱-۳۳-۹-۴۸-۳۵-۱۰۰-۱۳۲-۶۴-۱۳۲-

۱۲۱-۱۴۲-۱۳۶-۱۷۲-۱۶۱-۱۹۰-

۱۸۴-۱۹۷-۱۹۵-۲۵۸-۲۵۵-۲۱۲-

۲۲۸-۲۱۷ و ۲۶۳-۲۸۰- و ۲۶۵ میباشد

و رو بهمرفته دارای ۱۴۹ رباعی است که

بطرز الفبائی مضاعف منظم شده BN ۱۷۵
در همان علامت MS و رباعیاتش حادی ۸ -
۷، ۶۳۳۴، ۴۹ و ۱۲۰ ۱۵۱ و ۱۳۵ -
۲۲۳ و ۱۶۵ - ۱۴۳ و ۱۹۵ - ۱۹۱ -
۱۹۸ و ۲۱۱ - ۲۵۹ و ۲۱۶ - ۲۱۳ -
۳۵۹ - ۲۲۹ و ۲۶۴ - ۲۶۸ - ۲۶۶ میباشد
این مجموعه متضمن ۹۱۱ رباعی است که
بطرز الفبائی مفرد تنظیم شده BNbv. ۷۰
کتابخانه ملی . سیل پرس ۴۳۸۱ که تاریخ
ندارد و از قرن شانزدهم میلادی بنظر میرسد
این مجموعه که بطرز الفبائی مفرد مرتب شده
دارای ۳۸ رباعی میباشد . حروف قافیه بطور
غیر مساوی ظاهر شده است و در آنجا از روی
مقایسه معلوم میشود که حروف بقافیه ا و ب
زیاد است ولی بقافیه ب و د که در سائر

نسخ قسمت اعظم را تشکیل میدهد در اینجا
بسیار کم دیده میشود يك نسخه اخير MS
در موزه آسیائی لندن گرا داد است که هنوز علامت
کتابخانه روی آن گذارده نشده و تاریخ هم
ندارد و تصور میرود از قرن شانزدهم میلادی
باشد و با اسلوب الفبائی مفرد هم منظم شده
بعضی اوراق این نسخه بطور غیر منظم مفقود شده
بطوریکه بیت اول رباعی که در ذیل يك صفحه
نوشته شده با بیتی که در صفحه بعد از آن است
مطابق نمیکند و درست نمیآید بدین ترتیب
رباعیات نمره ۵۴ ر ۱۵۴ ر ۲۵۴ و همچنین
۲۶۴ در قسمتهای غیر قابل مقایسه تالیف شده
است حرفهای آخر صفحه بعد از ناپدید شدن
صفحات اضافه شده قسمتی که از آخر نسخه
حذف شده قابل ملاحظه است با قافیه حرف

(س) شروع شده و در وسط حرف (ی) منتهی میشود بعلاوه ۱۲۱ معکوس قرار گرفته است و نسخه MS با وضع حاضر دارای ۲۹۰ رباعی است . Bbl کتابخانه دولتی بران OS پترمن ۱۱ ۵۶ ۱۵۱ ۱۱۸۵۷ این نسخه خطی با سه متن دیگر منضم شده و نسخه سیمی آن که بتاریخ ۱۰۵۸ هجری و ۱۶۴۸ میباشد بدست همانکسی که متن رباعیات را نوشته نگاشته شده است و با سلوب الفبائی مفرد تنظیم یافته و نسخه خطی آن بسیار معیوب است و با کمال بی انتظامی در وسط بقافیه حرف (د) منتهی میشود و نسخه با وضع حاضرش متضمن ۲۳۸ رباعی میباشد Cacle چاپ کلکته بتاریخ ۱۲۵۲ هجری ۱۸۳۶ م و از رباعی ۴۳۸-۱ بطرز الفبائی مفرد تنظیم شده است

مثل همان چاپ کلاکتی است ۴۹۲
۴۳۹ مجموعه متضمن ۵۴ رباعی است که
بطرز الفبائی مفرد تنظیم گردیده B1 چاپ دکتر
روزن بتاریخ ۱۷۳۵ متن عمده PPA-۱۶۶
که روی نسخه MS گرفته شده و تاریخ اشتباه
۷۲۱ هجری ۱۳۲۱ م. به آن داده شده است
در صورتیکه تاریخش در حدود ۱۵۰۰ میلادی
بنظر میاید در متن اصلی رباعیات با اسلوب
الفبائی، تنظیم نشده ولی در این طبع آنها را
بطرز الفبائی مضاعف منظم کرده اند. بطوری
که بوضع اصلی کتاب جز در چهار صفحه که
در آخر کتاب مطابق با اصل است دیگر هیچ
صفحه دیده نمیشود مطابق با اصل باشد و این
چهار صفحه یکی از اول و یکی از آخر و درونای
دیگر از وسط گرفته شده R11 متن دوم

از چاپ دکتر روزن ۱۹۰-۱۶۹ ۱۱ این
متن از يك نسخه که بتاریخ ۹۳۰ هجری
مطابق ۱۸۲۳-۲۴ میلادی میباشد اخذ شده
و این مجموعه حاوی ۶۳ رباعی است که بطرز
الفبائی مفرد انتظام یافته از نمره ۱۴ هر يك
رباعی با کلمه ساقی شروع میشود BII. متن
سوم از چاپ دکتر روزن که از يك نسخه بتاریخ
۷۴۱ هجری مطابق ۴۱-۱۳۴۰ استنساخ
شده و متضمن ۱۳ رباعی است که بهیچ وجه
دارای انتظام الفبائی نمیباشد.
این را نیز باید اضافه کرد این متن ها
را در خلال مدت کمی در لندن بودم بدقت تحت
مطالعه فرار دادم و اول و آخر هر يك از رباعیات
را یاد داشت کردم

باب سوم

شروع بتحقیق و سبک تحقیق

اولین وظیفه من این بود رباعیات را از متن های مختلفه تحت نظر فامل و تدقیق قرار دهم و طرحی بریزم که هر رباعی نمره مخصوص خود را داشته باشد. نسخه چاپ سنگی که در دسترس داشتم و تعداد رباعیاتش از همه زیادتر بود. آنرا مبنی قرار دادم مثلا نسخه لوکنو که در تاریخ ۱۸۹۴ بطبع رسیده (۱۱۰) در اینجا بعلامت « L » مشخص و معین شده (این ترتیب که ۷۷۰ رباعی آن چاپ مطابق صورت (لیست) جدید بنمره ۱-۷۷۵ تعیین نمودم رباعی که در نسخه چاپ بمبئی مورخه ۱۸۹۰ یافت میشد و در نسخه L یافت نمیشد آن را

رباعی ۷۷۱ نمره کردم سائر رباعیات هیجده
متن که در دست داشتم با آنها که در چاپهای
نیکلاس و وین فیلد بود و در نسخه L یافت
نمیشد بنمره ۱۲۱۳-۷۷۲ آن را نمره دادم .
برای اجرای مفاسدی این ۴۴۱ رباعی
را با سلوب الفبائی مضاعف تنظیم کردم ولی چون
موقع تجدید نظر تغییراتی در آن راه یافت این
نظم و ترتیب را بهم زدم ولی چند رشته انتظام
در اینجا باید رعایت شود یکی آنکه صورت
(ایست) تهیه شود که معلوم کند هر رباعی
چگونه و در کدام يك از متن ها موجود است
دیگر آنکه رباعیات در هر متنی بچه تونیبی
در سلك انتظام کشیده شده و چگونه دنبال
یکدیگر واقع شده است . این مطابقه و موازنه
بشکل فهرستی جداگانه تنظیم گردیده است

۱. کثرون باید شروع با امتحان کرد و متن ها را در معرض آرمایش قرار داد .

متن ها را باید از سه نظر مورد دقت و

مطالعه قرار دهیم

۱ - اسلوب نوالی آنها

۲ - ریشه ساختمان کامل رباعیات

۳ - تغییرات از نظر اول وقتی که اسلوب

نوالی رباعیات را مورد توجه قرار دهیم .

متن ها به سه قسمت تقسیم میشوند .

قسمت اول که دارای اسلوب الفبائی

مضاعف است

دسته دوم که تنها طرز الفبائی مفرد دارد

بخش سوم که اصلا دارای هیچگونه نظم

و ترتیب الفبائی نیست

در قسمت الفبائی مضاعف . یعنی متن هائی